

ЧЛАНЦИ

Проф. др Ђурђица ПЕТРОВИЋ*

УРЕДБЕ ДУБРОВАЧКЕ ВЛАДЕ О СВАДБЕНОЈ ПРАКСИ (XIII - СРЕДИНА XIV ВЕКА)

У Дубровачком архиву налази се, у групи "Исправе и акта из 13. стољећа", и један веома значајан докуменат из 1235. који је до сада неколико пута објављиван *in extenso*,¹ а затим више пута у слободном преводу или узгред поменут.² Званични назив документа је "Ordo de dotibus et nuptiis" - Уредба о миразу и свадби. Већ сам наслов сигналише да се ова уредба састоји од два дела, чији је заједнички именитељ свадбена пракса. У првом делу се одређују висина мираза, тежина злата за накит, прописују врсте невестинске одеће и потврђује право поседовања робиње. У другом делу су набројани обичаји који се више нису смели упражњавати у данима пре, за време и после свадбе.

Први део уредбе спада у категорију правних списа која издаје највиша власт у држави. Она се убраја у категорију закона и уредби против луксуза и расипништва, а који су издавани у Европи у прошлим вековима. Према години издања ова дубровачка уредба долази међу три најстарије до сада познате у средњовековној западној Европи. Прва је одредба Карла Великог из 808. о одевању, а друга Јакова Арагонског из 1213.³ У Вене-

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Београду.

¹ B. Farlati, *Illyricum sacrum VI*, Venetia 1800, 96, 97; В. Макушев, *Изследованије об исторических памятников и бытописательных Дубровника*, Петрополи 1867; V. Bogišić, С. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, Zagrabiae 1904, LXIV-LXVI (=Statut); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb 1905, br. 379; V. Vuletić-Vukasović, *Stari običaji grada Dubrovnika*, Glasnik Dubrovačkog učenog društva "Sveti Vlaha" 1, Dubrovnik 1929, 161-163.

² *Chronica Ragusina Junii Rastii (ab origine urbis usque ad annum 1451 item Joannis Gundulae (1451-1484)*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXV, Zagrabiae 1893, 82; М. Медини, *Сиварине дубровачке*, Дубровник 1935, 124, 125; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку*, Београд 1974, 74, 75; (Ст. Станојевић) *Прошле раскошних свадби*, "Политика", 26. VIII 1990, 15; М. Rešetar, *Najstariji dubrovački zakon o prćijama i pirovima*, "Dubrava", god. III, Dubrovnik 1935, br. 22, 3.

³ G. de Guiduce, *Una legge sontuaria inedita dal 1290*, Atti dell'Accademia a Pantaviana XVI/II, Napoli 1886, 79, 84.

цији, под чијом се влашћу Дубровник налазио од 1205. до 1358, прва позната уредба против луксуза потиче из 1299, мада их је вероватно било и пре тога датума. Она се такође односила на ограничавање трошкова за свадбено рухо, гозбе и поклоне.⁴

Уредба почиње свечаном формулом: "Године од рођења Христовог хиљадудвестатридесетпете тринаестог априла у Малом и Великом већу сакупљеном по обичају на звук звона и пошто је учињен збор на јавном тргу Петар Балислава (Petrus de Ballislaava), судије и већници Малог и Великог већа и народ дубровачки утврдили су и у више наврата похвално одобрили ову уредбу". Она је важила за све категорије дубровачког друштва, односила се само на град и требало је да буде правоснажна у наредних 29 година. Ниједна највише извршна и судска власт није смела да мења њен садржај; сви или поједини су били дужни да положе заклетву да ће је поштовати и да неће у њој ништа "разбијати". Прекршиоци уредбе потпадали би под тешку казну екскомуникације, која је, међутим, имала правно а не црквено значење. Наиме, кривац није смео у време трајања уредбе никога тужити нити сведочити на суду, о његовим стварима није се могло уопште на суду расправљати, а сва његова документа губила су сваку вредност. А кривцем се сматрао свако ко јавно или тајно даје или прими у мираз више него што је прописано, или ко нешто што је забрањено чини "из простоте или незнања или са извесном свешћу". Ради властите одбране уредбом је прописано да се за "извињење своје" може бранити полагањем десне руке на свето јеванђеље. Под ову врло ригорозну уредбу нису потпадали житељи Дубровника оба пола који су склапали брак са странцима или странкињама, или "на други начин", затим удовице које су се преудавале и девојке без оца, а које нису имале браћу.⁵

Други део уредбе, који се односио на свадбене обичаје, сачинио је дубровачки надбискуп са свештенством које је у документу наведено према хијерархијском редоследу. То је објављено у Цркви св. Марије у присуству "људи и жена" и састојао се од 12 забрана,⁶ за које је Италијан Филип де Диверсис, који је био учитељ у Дубровнику од 1434. до 1441, рекао да "одишу паганством".⁷ Набројани обичаји и радње који се више нису смели упражњавати подударали су се добрим делом с античким римским свадбеним ритуалом, што сам прокоментарисала у једном мом раду.⁸

У време издавања ове уредбе у Дубровнику је у односу на врховну млетачку власт владао *interregnum* између испраћаја дотадашњег

⁴ G. Foucard, *Lo Statuto inedito delle nozze veneziane emanato nel anno 1299*, Venezia 1858, поправљен текст: G. Monticoli, *I capitolari delle arti veneziane I*, Roma 1896, 191, 192; G. Bistrot, *Il magistrato alle Pompe nella Repubblica di Venezia* (Venezia 1912), Bologna 1969, 90, 91.

⁵ Statut, LXIV, LXV, LXVI.

⁶ Isto, LXIV, LXV.

⁷ J. Božić, *Filip de Diversis, Opus Dubrovnik*, "Dubrovnik" 3, Dubrovnik 1973, 68.

⁸ Đ. Petrović, *Les lois somptuaires et les jours de noces à Dubrovnik au passé*, Cahier du PACT-Eurethhno, Conseil de l'Europe, Bruxelles, предато за штампу 1995.

млетачког кнеза Johannes-a Dandulo, који је напустио град средином 1234, и доласком новог кнеза из Венеције Johannes-a Tiepolo, постављеног на дужност дубровачког кнеза у јулу 1236, а пристиглог у град у мају 1237.⁹ За то време Дубровник није признавао млетачку власт, а Дубровником су управљала два подкнеза (*viccomes*), поменути Петар Балеславо и Теодор Крусић (*Theodorus de Crosio*), који су припадали најотменијем језгру дубровачке властеле,¹⁰ у сарадњи са дубровачким надбискупом, о чему сведочи и увид у целину те уредбе. Отпор Дубровника венецијанској власти, карактеристичан за први период млетачке владавине градом и околином, био је овога пута највероватније потенциран уговором о међусобним односима Дубровника и Венеције, који је склопљен у мају 1232. и по коме се Дубровник поново подвргавао млетачкој власти под доста неповољним условима.¹¹ У контексту тог одметништва поставља се питање: шта је навело дубровачку власт да тако рано регулише садржај мираза и да укине до тада постојеће сталешке разлике. Да ли је то био вид бунта против строго рангираног венецијанског друштва примењен на свадбену праксу?

Дубровник је био град-држава, Општина чији су становници били подељени на патриције (*nobiles*) и пучане (*cives de populo*), а власт је имало племство. Оно се као социјална група први пут помиње 1023,¹² што не значи да није и раније постојало, с обзиром на околност да је Дубровник - *Ragusium* био већ средином VI века за оно време многољудно насеље.¹³ Захваљујући погодном географском положају и конфигурацији тла, он је у то време већ имао значајну поморску трговину коју је омогућавала и заштићена, али и приступачна лука,¹⁴ као и повољнији ветрови за пловидбу на источној него на западној обали Јадрана.¹⁵ Дубровник је био и полазиште сразмерно погодних путева у унутрашњост земље, што је придонело и развијању копнене трговине. Уз низ повољних трговачких уговора са бројним италијанским градовима, Србијом, Босном, Византијом, стварао се слој богатих трговаца који се током времена издвајао у економском и друштвеном погледу од осталог становништва и играо важну улогу у јавном животу града. Тај слој имућних и угледних пучана је у следу времена добрим делом учествовао у процесима формирања патрицијата, чија се интеграција довршавала током XIV века. У етничком погледу *nobiles* и ти *cives de populo* састојали су се још у првим деценијама XIII века од Романа, потомака античких Римљана и мањим делом Грка, богатих досељеника из копненог залеђа, Влаха и Словена,

⁹ V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Zagreb 1980, 62, 63; *Chronica Ragusina*, 82.

¹⁰ И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 394.

¹¹ V. Foretić, n. d., 60, 61; J. Радонић, *Дубровачка акција и његове I/I*, Београд 1934, 21-25.

¹² J. Lučić, *Povijest Dubrovnika II*, Zagreb 1973, 120.

¹³ J. Stošić, *Arheološka istraživanja Dubrovnika i dubrovačkog područja*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb 1988, 15-34; M. Plančić-Lončarević, *Ceste, ulice i тргови средњовјековног Dubrovnika*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 29, Split 1990, 157, 160.

¹⁴ Ђ. Basler, *Jedan zid stare dubrovačke tvrđe*, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960, 19-22; L. Beritić, *Urbanizam dubrovačke luke*, Pomorski zbornik, Zagreb 1962, 1382.

¹⁵ J. Tadić, *Dubrovnik*, u: *Istorija naroda Jugoslavije I*, Beograd 1953, 581.

као и извесног броја которских породица, чији је етнички састав и садржај културе био сличан дубровачком.¹⁶

Прелажење имућних и угледних трговаца пучана у властелу био је стални процес, који је сигурно постојао и у време издавања уредбе о миразу. Због тога се може претпоставити да је тежња тог дела пучана, који је био моћан али још није постао патрицијат, била да се подражавањем виших од њих њима придружи, бар на симболичан начин, а што би било подстицај дубровачкој власти да изда уредбу о миразу важећу за све слојеве тадашњег друштва. С друге стране, луксузни начин живота у медитеранским земљама тога доба, делом преузет од оријенталне раскоши, који је и био општи разлог за издавање забрана против луксуза у медитеранским земљама у XIII веку, морао је бити познат и Дубровчанима, представљао је опасност за стабилност Општине осиромашивањем њених поданика. Такав стил живота био је противан и канонима цркве о скромном животу на земљи, а дубровачка власт је имала у протеклим вековима веома складне односе са црквом. Дубровачког надбискупа бирали су Дубровчани, заједница свих слојева друштва, и он је имао велики морални, али и политички ауторитет.¹⁷ Све је то могло да утиче на дубровачку власт да донесе такву уредбу о миразу.

Рашчлањивањем првог дела те уредбе покушала сам да бар мало придонесем сазнањима о једном малом сегменту дубровачке културе раног XIII века, који је ионако оскудан грађом. На основу одлука у Статуту града из 1272, доста обилних архивских података из последње две деценије тога столећа и архивских записа из прве половине XIV века тежила сам да сагледам разлоге задржавања, промена или нестајања културних добара фиксираних у уредби из 1235. у следу времена и мењања свести и начина живота Дубровчана. Из тога следи да се испитивању мираза није пришло с правног аспекта.

Институт мираза у Дубровнику, преузет из римско-византијског и словенског права, био је константа и брачна заједница се није могла формирати без мираза. Девојке, чији родитељи или стараоци нису имали материјалне могућности да им га приправе, одлазиле су у манастир, "венчавале се са црквом", то су обично биле кћерке сиромашне властеле, или се нису уопште удавале, или се брак са миразом реализовао уз помоћ тестаментарних завештавања, што се јавља и код властеле и код пучана. Следствено томе, ни садржај мираза није био уједначен. Једно је било прописано, а то су могли да приуште невестама имућни и мање имућни, а друго су биле реализације код сиромашних.

Мираз у новцу

Прва ставка у уредби односи се на мираз у новцу и злату. Прописано је да новчана давања "било којој жени" не смеју да прелазе суму

¹⁶ И. Манкен, н. д., 7, 23, 52, 76, 77, 85; N. Nodilo, *Annales Ragusini item Nicolai de Ragnina*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXIV, Zagreb 1883, 8; К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба II, Београд 1952, 61.*

¹⁷ Ј. Лујић, н. д., 76, 77.

од 200 перпера, а могло се дати и мање. Услед недостатка одговарајућих временских извора не може се утврдити реална вредност тог износа. Апроксимативно као максимум толико су вределе две куће које је властелинка Теодората, кћи Матије Рањина са зетом, синовима и унуцима дала свом рођаку Андреји Рањини 1233. године; једна од тих кућа налазила се на "великој тржници" (ad magnum mercatum),¹⁸ отприлике близу палате Спонзе на данашњем Страдуну. Као минимум, за 11 перпера се 1242. Марија жена Јордана крзнара обавезала да ће пристojно облачити и хранити своју унуку до њене удаје или пунолетства.¹⁹ За сада није познато са колико година је девојка постајала пунолетном, за мушкарце је то било са 13 година.²⁰

Неколико расположивих докумената указивало би да се Дубровчани нису придржавали лимитиране суме од 200 перпера, било да је реч о властели или богатим пучанима. У свом тестаменту, састављеном 1282, властелин Витагна Церне (Vitagna de Cerne) наводи да има у име мираза своје жене у покретним и непокретним добрима 3000 перпера.²¹ Будући да је имао пунолетног сина - пунолетство за мушкарце било је према Статуту са 14 година²² - био је венчан пре Статута. Влахуша, син Димитрија Менчетића (Blasius filius Dimitrii de Menče) потврдио је 1282. да је у мираз добио 600 перпера и остало што припада cum consuetudine Ragusii, јер је брак био склопљен пре Статута.²³ Пучанка Градислава, удова Марина Рџаје, удала се пре 1265. и њен мираз је износио 300 перпера.²⁴ Услед недостатка извора два питања остају за сада без одговора: да ли је право на повећање суме новца која се давала у мираз уследило после 1264, када је престала важност уредбе из 1235, и да ли су наведене суме биле "чист" мираз или су биле додатак ultra dotem. У сваком случају, разлоге би требало тражити у економском јачању дубровачког патрицијата и грађана у контексту развоја копнене и поморске трговине прихватањем раскошног стила живота, чиме су се померале границе између потребе потребног и потребе сувишног.

Структура мираза је потпуно регулисана у четвртој књизи Статута. Право жене на мираз било је повољно за њу и муж је могао њим да располаже само ако је поседовао добра у адекватној вредности мираза. Уместо новца могла се дати стока, бродови или друга пловила, а која су са жениним јемством била подложна пленидби, давању у залог. Некретнине, пак, нису се смеле отуђивати без пристанка жене. Она је располагала, сем постељине, одеће, накита, и некретнинама и мобилним добрима које су јој поклонили родитељи, преци, или их је добила завештањима, и то је било у њеном пуном власништву. После смрти мужа, ако се удовица желела да преуда мираз јој је морао бити враћен у потпуности,

¹⁸ Т. Smičklas, н. д., бр. 328, 13. VI 1233.

¹⁹ Исто, бр. 128, 29. I 1242.

²⁰ Ј. Радонић, н. д., 23.

²¹ G. Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije I*, Zagreb 1951 (=Spisi I), br. 1020, 4. VI 1282.

²² Statut, Lib. IV, cap. LXXVI, Lib. VIII, cap. XXIX, 1. VII 1280.

²³ Spisi I, br. 919, 29. IV 1282.

²⁴ Ј. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije II*, Zagreb 1984 (=Spisi II), br. 1323, 27. I 1283.

па се због тога у исправама о миразу често налази формула да се муж обавезује свим својим добрима да је примио мираз према "обичају Дубровника".²⁵ С друге стране, муж се осигуравао институтом гаранта у случају да му обећани мираз није исплаћен. Он је тада имао право да тражи од гаранта целу суму или део који је недостајао; то је важило и за властелу и за пучане.²⁶

После доношења Статута у једном нама непознатом времену, али у сваком случају после 1272,²⁷ званично је повећана дозвољена сума за мираз. Из одлуке кнеза, Малог и Великог већа од марта 1293. на индиректан начин се дознаје да је лимит за племићке кћерке било 400 перпера.²⁸ Те границе нису се морале придржавати удовице које су се преудавале; тако је нпр. Марија, кћерка Матеја Верести, која је већ 1278. била удовица, у нови брак 1282. унела 1050 перпера.²⁹ То се исто односило на удаваче којима је умро отац и које нису имале браћу. Продана, кћерка покојног Пасква Бучинића (Pasqua de Vosignolo), имала је у оквиру мираза 500 перпера и све остало што је припадало миразу.³⁰

Властела се сматрала обавезном да кћеркама да прописани мираз. Уколико није била у могућности да то учини, то је надокнађивала дајући зетовима у залог винограде на тадашњем дубровачком копну, у Астареји, и на острвима, Шипану, Лопуду, Колочепу и Ластову, већином на одређено време, на једну или две године. Зетови су добијали право да убиру вино и плодове, али и дужност да виноград обрађују и орезују према дубровачком обичају.³¹ Након намире у новцу посед се враћао првом власнику, у противном постајао је имовина зета.³² Остаје за сада непознато да ли је право залога земље, винограда одобрено неком одлуком дубровачке владе, како је учињено 1334. после добијања у посед Пељешца.³³ Одлуке дубровачке владе сачуване су тек од 1301 - или је то право на власништво почивало на породичном наследству. Поред винограда залагале су се и куће. Властелин Бинчола, син Фуске Бинчоле (Binçola filius Fuscii Binçola), из врло угледне куће, добио је у мираз три куће у граду и неколико винограда на дубровачком подручју.³⁴

Знатно мање суме давали су у мираз својим кћеркама пучани. Према могућностима исплаћивали су по 10, 15 или нешто више перпера, мада је било међу њима и добростојећих који су кћеркама давали и по 200, 300 перпера. У документима се доста често срећу случајеви усту-

²⁵ Statut, Lib. IV, cap. I.

²⁶ J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije III*, Zagreb 1988 (=Spisi III), br. 1051, 5. XII 1285; 586, 12. X 1295.

²⁷ Spisi II, br. 801, фебруар 1271: Мираз Лене кћерке Joannis de Clepo износио је 200 перпера и 25 аксађа злата.

²⁸ Statut, Lib. IV, cap. IV, март 1293.

²⁹ Spisi I, br. 729, 16. I 1282.

³⁰ Spisi III, br. 257, 14. II 1285.

³¹ Statut, Lib. V, cap. XXX.

³² Spisi I, br. 365, 29. X 1280; 743, 26. I 1282; J. Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije IV*, Zagreb 1993 (=Spisi IV), br. 516, 10. VI 1301.

³³ А. Соловјев, *Књига свих реформација града Дубровника*, Београд 1936, Раг. XXV, cap. XII, 18. VIII 1334.

³⁴ Spisi II, br. 1113, 11. VII 1283.

пања кућа, већином дрвених, уместо новца.³⁵

На самом почетку XIV века мираз властелинских кћерки се повећавао. Када је састављао свој тестамент Паске Вокласио (Pasqua Volcassius) 1282, десет година пре смрти, завештао је свакој кћерки мираз од 400 перпера.³⁶ Једна његова кћерка се удала 1300. године и њен мираз је износио 600 перпера.³⁷ Током XIV века прохтеви Дубровкиња постајали су све већи, асортиман накита и текстила шири и луксузнији, па се сходно томе и мираз увећавао. Средином тог столећа достигао је и до 2000 перпера. Ипак, већина сачуваних исправа о миразу властелинских кћерки казује суму од 1000 перпера. Донекле слична ситуација је била и код пучана, само што пораст њихових мираза није био тако уочљив као код патрицијата. Он је до средине века најчешће износио 100, ређе 200 и нешто више перпера.³⁸

Изгледа да се у посматраном периоду мираз давао и исплаћивао младожењи пре свадбе, цео или неки његов део,³⁹ а у неидентификованом времену на дан свадбе, што је исказано као "стари обичај" у уредби о миразу из 1446.⁴⁰ Да ли је то чињено у младиној кући када је прстен-ована и добијала круну или у младожењиној, пошто је невеста доведена, остаје без одговора.

Накит

У уредби о миразу из 1235. наведено је да накит невесте не сме да буде тежи од 10 *pensas auri*, тј. 45 гр. Под златом се подразумевао накит за главу, уши и руке - од злата или сребра или бисера, већ према нахођењу. Остали накит који је невеста поседовала од племенитих метала био је из тога искључен.⁴¹ Међутим, исто као и код новца, није се поштовала дозвољена тежина накита, па се пре Статута у релевантним документима јавља код властеле и по 100 аксађа злата, 50 код пучана.⁴² После доношења Статута у бројним документима властелинских мираза наводи се 50 аксађа злата, тј. 225 гр. који су давани *secundum consuetudinem Ragusii*, али није познато када је таква одлука донета. На самом почетку XIV века тежина злата достигала је 100 аксађа,⁴³ што је постало уобичајено за миразе властелинских кћерки у првој половини тога столећа.⁴⁴ У односу на накит Статут је увео једну новину: ако би нешто недостајало од "злата", што је обећала жена или неко у њено име, било је омогућено

³⁵ Spisi I, br. 243, 364, 372, 426, 438, 472, 711, 743, 776; Spisi II, br. 1290; Spisi IV, br. 365.

³⁶ Spisi I, br. 731, 19. I 1282.

³⁷ Spisi IV, br. 170, 2. III 1300.

³⁸ Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 82-85.

³⁹ Spisi I, br. 420, 12. I 1281.

⁴⁰ Б. М. Недељковић, *Liber viridis*, Београд 1984, cap. 3716, стр. 328, 15. III 1446.

⁴¹ Statut, LXIV. Пенса, *rensum* је била мера за тежину. Она се од 70-их година XIII века изједначавала у дубровачким документима са *exagium*, а он је износио 4,5 g. - И. Манкен, н. д., 103.

⁴² Spisi I, br. 919, 29. IV 1282; 343, 14. VIII 1280; Spisi II, br. 1323, 17. I 1283.

⁴³ Spisi IV, br. 375, 25. XII 1300.

⁴⁴ Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 82, 83.

да се то надокнади у новцу рачунајући сваки аксаћи по једну перперу.⁴⁵ У уредби из 1235. није специфициран накит који се давао у мираз. Из других докумената се сазнаје да се он састојао од круне - девичанског венца, минђуша и прстења.

Круна

Међу накитом који је припадао миразу посебно место и посебан значај имала је круна. До увођења јавне исправе о миразу, што је озакоњено Статутом,⁴⁶ као доказ да је брак склопљен са миразом служила је круна.⁴⁷ Ту валидност она је задржала и у последњим деценијама XIII века у односу на бракове који су склопљени пре Статута, а поводом спорова око мираза.⁴⁸ Један спор, вођен крајем јануара 1283. између Градиславе удове Marina Riçaiе, која је хтела да се преуда и тражила је повраћај свог мираза у висини од 300 перпера, 50 аксаћа злата и робиње и власника нотарске исправе о дугу који је начинио Марин 1265. позајмивши 70 перпера, изнео је на видело један детаљ из ранијег брачног права, повезан и са круном, који је Статут на индиректан начин анулирао. Адвокат власника задужнице изјавио је да је у време када је начињен дуг важио обичај да ако је неко некоме дужан дуг се наплаћивао и ниједна жена није могла извући свој мираз пре него што се реализује дуговање. Јер, према старинском обичају круна жене је имала веродостојност наспрам мужа за њен мираз, а не наспрам зајмодавца.⁴⁹ У априлу те исте године вођен је идентичан спор на суду, мираз је износио 80 перпера и 20 аксаћа злата, а дугови умрлог мужа, учињени 1262. године, 60,5 перпера.⁵⁰ Оба спора решена су позивом на Статут, према којем мираз жене мора у сваком случају и увек да се исплати пошто су мужеви пре дугова били задужени миразом жена. Иако се круни званично признавала веродостојност, ипак је суд, у том касном XIII веку захтевао од обе жене да положи заклетву да су донеле релевантан мираз. Занимљив је број тих заклетви потврде положених у суду, 12:10, који је, изгледа, зависио од висине мираза.

Поред функције правног акта круна је била симбол девичанства те је нису могле да носе удовице, као ни "обешћашћене" девојке, како је саопштио де Диверсис.⁵¹ Из његовог казивања следи да је млади стављана круна на главу у њеној кући пошто је добила од мужа венчани прстен, а пред полазак у нови дом.⁵² Према каснијим дубровачким вестима из средине XIV века, када круна није имала значење до Статута, произлази

⁴⁵ Statut, Lib. IV, cap. III.

⁴⁶ Исто, cap. IV. Исправа о миразу помиње се у једном документу од фебруара 1271 - Spisi II, бр. 801 - те је вероватно припадала неком од "закона што су их разни кнезови у разним приликама до сада издавали" - Статут, Увод.

⁴⁷ Исто; "... totam credentiam habebat coronam".

⁴⁸ Spisi I, br. 343, 14. VIII 1280; Spisi II, br. 1323, 1331.

⁴⁹ Spisi II, br. 1323, 27. I 1283.

⁵⁰ Исто, бр. 1331, 29. IV 1283.

⁵¹ I. Vožić, н. д., 69.

⁵² Исто, 68.

да је млада добијала круну од своје породице, и код властеле и код пучана.⁵³ Насупрот томе, у Милану је нпр. у XIII веку заручница добијала "према старом обичају" круну од заручника.⁵⁴ Питање је: ко је млади стављао круну на главу. Де Диверсис прича да су у првим деценијама XV века код властеле млади поврх круне "госпође које су у ближем сродству са младожењом" стављали свилене венчиће.⁵⁵ Из тога би се могло наслутити да је круну, власништво младе, њој на главу стављао младожења, као симболички знак заједништва обе породице, као и нераскидивости брачне заједнице, аналогно затвореном кругу облика круне, али и права поседа и моћи.

У Дубровнику би према томе млада са тако постављеном круном одлазила у кућу мужа и имала је право, према уредби из 1235, да је носи још осам дана, али ни дан више.⁵⁶ Ово лимитирано трајање религијско структурираног периода, на шта сам указала у поменутом мом раду,⁵⁷ придодавало је круни још једно значење у непознатом породичном и обичајном брачном праву у Дубровнику у раним деценијама XIII века.

Није познато како су изгледале оновремене круне у Дубровнику, да ли обруч од племенитих метала без или са украсима као у Италији у XIII веку, или варијанте праве круне какве су носиле "племените госпође" у Италији,⁵⁸ као и племићкиње у Србији, где су постојале и специфичне српске круне.⁵⁹ Штури описи круне потичу тек из прве половине XIV века, углавном везани за давање у залог за позајмљени новац, понекад су и продаване,⁶⁰ тестаментарно завештаване,⁶¹ као и други накит у то време. Било их је највише од сребра,⁶² мање позлаћених,⁶³ ретко од злата,⁶⁴ неке су биле састављене од више комада, као и у Италији у XIII веку,⁶⁵ а који су се појединачно залагали.⁶⁶ Средином XIV века било је и круна украшених драгим камењем и бисером.⁶⁷ У сваком случају, у посматраном периоду круна је изгубила важност коју је имала до доношења Статута, задобијајући функцију накита. Њу су можда Дубровкиње, аналогно Италијанкама XIII и XIV века, носиле "у кући и ван куће", што су

⁵³ Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 180.

⁵⁴ R. Levi Pisetzky, *Storia del costume in Italia I*, Milano 1964, 277.

⁵⁵ I. Božić, н. д., 69.

⁵⁶ Statut, LXV.

⁵⁷ В. нап. 8. У том раду сам покушала да објасним да је осам дана било култно утврђен период у коме је млада требало да буде примљена у нови дом, и добије култни отпуст из родитељске куће.

⁵⁸ R. Levi Pisetzky, н. д., табла 144, 176.

⁵⁹ Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд 1969, 33, 264.

⁶⁰ *Diversa cancellariae* (=Div. canc.) 5, fol. 38', 42, 61; 6, fol. 37'; 9, fol. 104, 105'; 10, fol. 77; 12, fol. 277; 14, fol. 62', 17, 92'; *Diversa notariae* (=Div. not) 3, fol. 186'; 6, fol. 121.

⁶¹ *Testamenta notariae* (=Test.) 5, fol. 46, 171; *Testamenta Blagog djela* 3, fol. 463.

⁶² Div. canc. 5, fol. 38'; 6, fol. 37, 42'; 10, fol. 141; 12, fol. 277, 294; Div. not. 6, fol. 121, итд.

⁶³ Div. canc. 5, fol. 61; 8, fol. 149; 9, fol. 104, 105'; 10, fol. 77; 15, folo. 122.

⁶⁴ Div. canc. 10, fol. 179, I. VII 1334.

⁶⁵ Покојна жена Andree del Gallo имала је круну која се састојала од 15 делова. - *Monumenta ragusina* III, Zagreb 1895, 264, 2. VI 1363; R. Levi Pisetzky, н. д., табла 144, 176.

⁶⁶ Div. canc. 6, fol. 42', 9. X 1320; 8, fol. 149', 9. II 1327.

⁶⁷ Div. canc. 5, fol. 42, 13. III 1313; Mon. Rag. III, 264.

закони против раскоши појединих италијанских градова забрањивали.⁶⁸ Код нижих друштвених група у Дубровнику она је остала део свадбеног ритуала.⁶⁹ Властела, врло одговорна према наслеђеним добрима, чувала је круне из прошлих времена, па их је понекад залагала, иако поломљене, као племенити метал.⁷⁰

Цоја (zoja, çoia)

После доношења Статута кћерке властеле, богатих пучана, ређе имућних занатлија, али не и малог света, носиле су на глави при одласку у мужевљево кућу посебан накит назван цоја. Ту исту улогу она је имала и у Венецији, како следи из закона против луксуза из 1299, и била је од бисера.⁷¹ Управо због те исте улоге цоја се у Дубровнику у првим деценијама XIV века изједначавала са круном,⁷² мада су између њих постојале разлике. На првом месту цоја није имала правни легитимитет као круна и не помиње се ни у једној уредби дубровачке владе. Такође ни дародавци цоје млади нису увек били исти. У потврдама о примању мирана с краја XIII века ту улогу су имале мајке-удовице или очеви невесте. У случају да њени родитељи нису могли да је набаве или због нечег другог је нису поседовали, она се позајмљивала од оних који су је имали.⁷³ Међутим, током прве половине XIV века та пракса се губила, па су цоју давали младима њихови супружници,⁷⁴ или су са младине стране завештавали новац да се цоја набави кћеркама, унукама, нећакама.⁷⁵ И најзад, цоја је припадала типу скуних и раскошних украса за главу.

Према дубровачким изворима биле су две врсте цоја, уобичајених димензија и малих, "zoyelle", али није познато какав је у ствари био њихов облик - највероватније да је као гирланда окруживала главу и везивала се на темену.⁷⁶ Судаћи по једном помену зоја антика,⁷⁷ оне су морале током времена визуелно да се мењају, можда добијајући скупље и у већем броју драгуље. Оне су се у Дубровнику непрекидно израђивале; Rucha de Curadin, месар, zaloжио је 1325. две цоје украшене стаклом од којих је једна била нова а друга стара.⁷⁸ Рађене су од сребра и злата. Најједноставније су биле од сребра без украса и оне су биле најјефтиније. Њихова употреба није прелазила трећу деценију XIV века.⁷⁹ Постоја-

⁶⁸ G. Massi, *Alcune leggi suntuarie senesi*, Archivio storico italiano IV, Ser. T. V. Firenze 1880, 134.

⁶⁹ Div. canc. 39, fol. 86, 7. VI 1412; 40, fol. 225, 5. X 1415.

⁷⁰ Spisi IV, br. 1381, 5. II 1298; Mon. Rag. I, Zagreb 1879, 210, 30. VII 1346; Div. canc. 50, fol. 222', 7. I 1437.

⁷¹ G. Bistort, н. д., 325.

⁷² Div. not. 3, fol. 112, 19. II 1319; Div. canc. 6, fol. 52' 30. X 1320; Б. Радојковић, н. д., 141.

⁷³ Spisi I, br. 497, 26. IV 1281, 1047, 20. VI 1282; Spisi III, br. 699, 14. I 1297.

⁷⁴ Div. canc. 13, fol. 91', 4. VI 1342; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 181.

⁷⁵ Test. 5, fol. 48, 15. IV 1348; 62', 1348, 98, 1348; Д. Динић-Кнежевић, loc. cit.

⁷⁶ R. Levi Pisetzky, н. д., 277.

⁷⁷ Div. canc. 6, fol. 52', 30. X 1320.

⁷⁸ V. Han, *Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV-XVI vek)*, Beograd 1979, br. 15, 3. X 1335.

⁷⁹ Spisi III, br. 376, 18. XII 1285; Div. not. 4, fol. 75', 1324; Div. canc. 8, fol. 40', 12. I 1326;

ле су и цоје од сребра па позлаћене, затим са емајлом, бисером и камењем. Употребљаване су и цоје од злата у комбинацији са бисером или емајлом, само од бисера или од бисера са златним ружицама или емајлом.⁸⁰ Како се дубровачка властела умногоме угледала на венецијански патрицијат,⁸¹ дозвољено је претпоставити да су и у Дубровнику властелинке носиле цоју и ван култног времена, у свечаним и празничним приликама, попут дијадеме. Ритуалну и украсну функцију морала је имати цоја и у копненом залеђу. Рашко, жупан из Босне, zaloжио је 1339. у Дубровнику сребрну цоју,⁸² а то исто је учинио, преко посредника, и српски краљ Драгутин (1276-1316), а која му је враћена 1284.⁸³

Оглавља са роговима

Током друге половине XIII, а нарочито у XIV веку у Дубровник су све више пристизали Словени, који су преовладавали у селима дубровачког подручја; било их је и у граду међу патрицијатом, делом романског порекла. Они су се стално инфилтрирали у градско језгро, у потрази за бољим условима живота, или из неких других потреба. Њихове жене, насупрот крунама и цојама Дубровкиња, староседелаца, имале су на глави када су се венчавале оглавља у облику рогова. Једнорога или дворога оглавља била су позната још у далекој прошлости, првенствено народима источног Средоземља, о чему сведоче археолошки налази и сачувани уметнички предмети старих цивилизација. Носили су га привилеговани слојеви становништва, краљеви и свештеници, али оно је имало и атрибуте божанства и њим су представљане паганске богиње. До дубоко у XIX век такво оглавље је чинило део невестинске одеће у народним ношњама Руса, Украјинаца, Словака, делом Пољака и Јужних Словена (Бугари, Срби, Хрвати, делом и Македонци). У функцији капе оно се носило до рођења првог детета, а понекад и до пуне фертилности. "Рогови" су садржавали бинарну поруку из домена невербалне комуникације: били су симбол плодности уопште, а у свадбеном ритуалу били су у функцији ојачања плодности младе, али и знак да се врши мењање њеног социјалног статуса, од девојке постајала је жена способна за биолошку репродукцију.⁸⁴

Дубровачка влада је свакако знала за такво "паганско" значење рогова и то јој није било по вољи, а свакако ни цркви која се у то време трудила да уклони све што није било у духу црквеног учења. Одлуком

Div. not. 6, fol. 81', 24. V 1328.

⁸⁰ Spisi I, br. 497, 26. IV 1281; 1047, 20. VI 1282; Spisi III, br. 61, 11. V 1285, 699, 14. I 1297; Div. canc. 3, fol. 1', 23. V 1318, 3, 3. XI 1318; Test. 5, fol. 62, 16. V 1348; B. Radojković, n. d., 142.

⁸¹ G. Bistort, n. d., 325.

⁸² Div. not. 6, fol. 60, 1. X 1339.

⁸³ Г. Чремошник, *Канцеларијски и ноћарски сѝиси дубровачке канцеларије*, Београд 1932, бр. 364, 30. X 1284; Б. Радојковић, н. д, 30, 141.

⁸⁴ Ј. Аранђеловић-Лазивић, *Женско оглавље у облику рога као одраз примитивне идеје о плодности*, Гласник Етнографског музеја 34, Београд 1971, 37-74; М. Gušić, *Neki primjeri ženskog oglavlja u hrvatskoj narodnoj nošnji*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena 46, Zagreb 1975, 406, 407, 409, 426.

дубровачког кнеза са одобрењем Малог и Великог већа у априлу 1304. било је забрањено невестама да се приликом одласка у мужевљево кућу везују и носе рогове "према старинском обичају". Казна за прекршиоце је била 10 перпера, што је за мали свет, који је то практиковао, била значајна сума. Та казна је важила за сваки прекршај, а забрану је општински гласник објавио на "уобичајеним местима".⁸⁵ Исти текст унет је и у Статут под истим датумом и у књигу Реформација града Дубровника 1335, а поновљен је у Великом већу у марту 1306.⁸⁶ Очигледно је да се забране нису сви придржавали када је влада била приморана да поново о њој расправља. То потврђује и неколико помена у дубровачким архивским књигама током XIV века, када су давани у залог.⁸⁷ Рогови су припадали миразу невесте, што се може наслутити из набрајања једног залога из 1407: пар позлаћених сребрних рогова са наушницама, сукном (panni - вероватно у значењу одеће) и бисером.⁸⁸

Минђуше (circulus, çercellus)

У уредби о миразу из 1235. у оквиру дозвољених 10 пенса злата наведен је и накит за уши. Реч је о минђушама које су у дубровачким документима од осме деценије XIII века па надаље означаване као *circulus* и *çercellus*. Оне су биле обавезни део мираза, а де Диверсис их је означио као обележје брачне везе код властеле.⁸⁹ И поред тога, у заданом периоду оне нису поменуте ни у Статуту нити у било којој уредби дубровачке владе. Није познато колико је минђуша спадало у мираз у време издавања уредбе из 1235, као ни у каснијим деценијама. За период од 1279. до 1299. има 51 докуменат у којима се помињу минђуше, од тога се 17 односи на мираз. У њима се девет пута наводи три пара, а у пет по два пара, што би на индиректан начин указивало да је на почетку XIII века било уобичајено давати млади по два пара минђуша. Три пара минђуша спадала су у мираз и на самом почетку XIV века, као и у првој половини тога столећа,⁹⁰ али већ 1281. *Vasilius* златар добио је у миразу пар златних и три пара позлаћених сребрних минђуша, дакле четири пара. То је у XIV веку постало уобичајена пракса и код властеле и код пучана, па се на неки начин сматрало и обавезом.⁹¹ На моћне почели су да се угледају и мање моћни, те се тако одомаћило толико пари тог накита - понекад се повећавао број на пет, шест пари⁹² - који би се могли сврстати у категорију *secundum consuetudinem Ragusii*.

Минђуше или наушнице, у зависности од типа, израђиване су од сребра, позлате и злата; превагу је имало сребро, сасвим ретко су прав-

⁸⁵ Monumenta ragusina V, Zagreb 1897, 74, 20. IV 1304.

⁸⁶ Statut, Lib. VIII, cap. LVII; А. Соловјев, н. д., pag. II, cap. XVI, 10. III 1335; Mon. rag. I, 5.

⁸⁷ Test. 5, fol. 163, 1363; Lettere e Commissioni du Levante 3, fol. 54, 1382.

⁸⁸ Div. canc. 36, fol. 226, 17. X 1407.

⁸⁹ J. Božić, н. д., 48.

⁹⁰ Spisi I, br. 572, 10. VII 1281.

⁹¹ Test. 3, fol. 3', 4', 5', 18'; 4, fol. 1, 13'; 5, fol. 8', 27; Div. canc. 8, fol. 93'; Debita notariae 2, fol. 272.

⁹² Test. 3, fol. 1', 3. VIII 1324; 5, fol. 1', 1348; Div. not. 8, fol. 3', 30.

љена од неплеменитих метала.⁹³ И поред веома бројних помена миншђуша у дубровачким документима има мало података о њиховом изгледу за време које се овде посматра. Од 1282. до краја XIII века у употреби је био за минђуше и термин *circulus*, у преводу: карика, алка. Остаје за сада непознато да ли су представљале посебан тип, или су биле само синоним за *çercellus*, како се наводи у једном тестаменту из 1297.⁹⁴ Ђерђело је био и остао током наредних векова уобичајени назив за минђуше/наушнице. У документима се најчешће помињу позлаћене и златне са одређеним карактеристикама, било их је стандардних димензија и малих са ланчићем, затим сребрних и златних са ситним и уобичајених облика бисера, златне гроздоликог типа (*cum aëinis*), са гранулама и ружама.⁹⁵ Поред тих, условно названих дубровачких типова, Дубровкиње, властелинке и пучанке, радо су носиле и тзв. српске минђуше,⁹⁶ а у првој половини XIV века долазиле су из Грчке златне са бисерима и посебан тип златних минђуша из Ветернице, луке у Патраском заливу.⁹⁷

Када су у Дубровник после страшних кужних година 1348, 1361, 1363. масовно пристизали Словени, у дубровачким документима почиње да се бележи и словенско име за *çercellus* - обоци.⁹⁸

Прстен

Последња врста накита наведена у уредби из 1235. била је накит за руке. Како се у Дубровнику у то време још нису носиле металне нарукнице, помен се односи на прстен. У овом граду прстење су носили и жене и мушкарци, и оно је било врло омиљен накит и код властеле и пучана и малог света. Поседовани број прстенова стално се повећавао у следу деценија. У последње две декаде XIII века записано је у постојећим документима највише до 4 прстена,⁹⁹ а 1320, нпр. властелин Мартоло Тудозић (*Martolus de Tedusio*) заложио је 32 прстена, осам златних и 24 мала од злата са ситним бисерима.¹⁰⁰ Сем као накит различите вредности који се тестаментарно завештавао, поклањао, куповао, давао као залог за позајмљени новац, расположиви извори од 1280. до 1297. указују и на њихову функцију обичајног поклона, "pro dono" приликом куповине винограда, земље, куће, са назначеном врстом племенитог или не метала од којег је био начињен и његовом новчаном вредношћу.¹⁰¹ Најзна-

⁹³ Spisi IV, br. 1343, 1392, 6. V 1298.

⁹⁴ Spisi IV, br. 1343, 9. VIII 1297.

⁹⁵ Spisi II, br. 1309, 8. IX 1282; Spisi IV, br. 1278; 24. V 1295; Div. not. 3, fol. 110', 14. II 1319; Div. canc. 6, fol. 4, 30. VI 1320; 12, fol. 86, 2. V 1335; 16, fol. 19', 3. XII 1348; Test. 5, fol. 65, 15. IV 1348, 89, 21. IV 1348.

⁹⁶ Б. Радојковић, н. д., 267, 274, низ помена у дубровачким документима.

⁹⁷ Test. 5, fol. 27', 11. III 1348; V. Han, *La culture materielle des Balkans au Moyen Age à travers la documentation des Archives de Dubrovnik*, Balcanica III, Beograd 1972, 184.

⁹⁸ Div. canc. 20, fol. 121, 23. IV 1366.

⁹⁹ Spisi II, br. 1293; Spisi IV, br. 1278; 1350, 1337.

¹⁰⁰ Div. canc. 6, fol. 46, 16. X 1320.

¹⁰¹ Spisi I, br. 302, 364, 486, 512, 522, 1014; Spisi II, br. 1090, 1189, 1224, 1261; Spisi III, br. 799, 814.

чајнију, међутим, улогу имао је прстен приликом зарука и венчања.

У Статуту града Дубровника постоји посебна глава "Прстења које муж даје жени", са три радње.¹⁰² На првом месту је предаја вереничког прстена: "Прстен који муж даје жени када је прихваћа и заручује". У средњовековном Дубровнику избор брачних партнера вршили су њихови родитељи на основу различитих интереса, који су имали исту основу и код властеле и код пучана, само су модификације зависиле од степена поседовања друштвене и економске моћи. Синови су имали право да прихвате или не прихвате понуђени избор,¹⁰³ док је то право било ускраћено кћеркама.¹⁰⁴ О начину и времену обављања чина зарука нема за сада потребних вести. Де Диверсис обавештава да су се у првој половини XV века заруке склапале на неколико година пре пунолетства будућих супружника,¹⁰⁵ а према Статуту девојке су постајале пунолетне са 12, а мушкарци са 14 година живота.¹⁰⁶ Дозвољено је претпоставити да је обичај раних зарука постојао и у посматраном периоду када је дубровачко друштво било конзервативније него у време Диверсиса.

У Дубровнику, као и у западној Европи, није постојао посебан тип вереничког прстена. Као појам симболичког значења био је познат још у ранохришћанском периоду са континуитетом постојања. У Византији и у областима у њеној духовној и културној сфери такво прстење је било једноставних облика или са композицијама везаним за Христов живот, венчање, натписе, као нпр. прстен српског краља Радослава (1228-1234) на коме је запис о његовој заруци с Аном Комнен.¹⁰⁷ Оно се носило и у Венецији, под утицајем Истока и Византије, као и у Трсту, чије је златарство било под упливом Венеције.¹⁰⁸ Статут Дубровника је прописао да се само један веренички прстен може дати вереници. Такво правило је важило и у Болоњи, 1276. је наређено да ни један младожења не сме да да вереници више од једног прстена.¹⁰⁹

Друга ставка одредбе о прстену односила се на прстен који је муж стављао на појас жене. Није познато када и како се то дешавало. Тај, неоспорно симболичко магијски чин са двоструким кругом, а највероватније, у значењу чврсте нераскидивости брачне заједнице, практикован је крајем XIII и у првој половини XIV века, што потврђују дубровачки извори.¹¹⁰ На венчању је млада носила свој појас, обично сребрни, који је могао да буде наслеђен од мајке, опоручно завештан, како је практиковала властела,¹¹¹ а код пучана је могао да буде и део мираза.¹¹²

¹⁰² Statut, Lib. IV, cap. VIII.

¹⁰³ Исто, cap. XII.

¹⁰⁴ Исто, cap. XLVIII.

¹⁰⁵ I. Božić, н. д., 67, 68.

¹⁰⁶ Statut, Lib. IV, cap. LXXVI.

¹⁰⁷ Б. Радојковић, н. д., 124, 279.

¹⁰⁸ B. Cecchetti, *La vita dei Veneziani nel 1300*, Venezia 1886, 103; E. G. Caprin, *Il trecento a Trieste*, Trieste 1897, 205.

¹⁰⁹ L. Frati, *La vita privata di Bologna nel Medio-Evo*. La Rassegna nazionale XIX/XCVI, Firenze, Milano 1897, 549.

¹¹⁰ Spisi I, br. 581, 18. VII 1281.

¹¹¹ Test. 5, fol. 24', 11. III 1348; Spisi IV, br. 1289, 26. VIII 1295.

Да се са наслеђеним, можда и посебно купљеним појасом млада венчавала произлази из опоруке Русе, жене Николе Менчетића (Ruossa uxore Nichola de Mençe), састављене 1348: "Маруши, кћери Ђива Лукаревића (Giue de Luchar) за један појас када буде ишла мужу..."¹¹³. У Италији, напротив, појас од сребра, некад и позлаћен, често је био поклон мужа невести поводом свадбе.¹¹⁴

Трећа ставка те одредбе односила се на венчани прстен којим је муж прстеновао младу. Тим чином започињао је најсвечанији део свадбеног ритуала, који је од првих година XVI века па надаље био једна од главних тема низа уредби дубровачке владе против луксуза и расипништва. Његов опис оставио је за властелу де Диверсис. Онога дана када ће бити одведена у кућу мужа, млади у њеној кући после пристанка да ће се удати за одређеног човека "приступа младожења, пред којим иде дјечачић носећи у рукама запаљену воштаницу и прстенује младу златним прстеном".¹¹⁵ Такав прстен, који је "fuit de anelare", како је наведено у једном миразу из 1281,¹¹⁶ носио се на за то одређеном прсту, "... super digitis anulati..."¹¹⁷ Он је имао функцију обавештавања о брачној вези и верности; у западној Европи до XIII века носила га је само млада, а од тада почели су и мушкарци да га носе. До средине XIV века није имао фиксирану форму.¹¹⁸ У Венецији се венчани прстен називао "вера", термином који је био познат и у Дубровнику и који се наводи у документима из XV века.

Према Статуту, сва три прстена била су власништво жене и она је могла са њима да ради према својој вољи, без обзира на то да ли је имала или не наследника.

У Дубровнику је у последње две деценије XIII и у првој половини XIV века ношено прстење од сребра, позлате, злата, ретко од неплеменитих метала. Код властеле и пучана преферирано је било од злата; у последње две деценије XIII века више су га носили пучани, а од 1300. до 1349. властела. Расположиви извори не омогућавају увид у облике највише ношеног прстења. У појединим документима наведени су са одређеним особеностима. То су били прстенови од злата са главом у функцији печата, који су били распрострањени у средњем веку на читавом Балкану, у Италији; у земљама западне Европе је сматран за најстарији средњовековни облик прстена.¹¹⁹ У Дубровнику су га поседовала оба пола, властела и пучани, и први пут је забележен у тестаменту жене једног кројача 1298.¹²⁰ Властела је углавном имала прстење са сафиром, бисерима, дијамантима,¹²¹ украсима омиљеним и у Венецији.¹²² Ретки су помени

¹¹² Spisi I, br. 1108, 10. VII 1282.

¹¹³ Test. 5, fol. 24.

¹¹⁴ R. Levi Pisetzky, н. д., 276.

¹¹⁵ I. Božić, н. д., 68.

¹¹⁶ Spisi I, br. 581.

¹¹⁷ B. Cecchetti, н. д., 104.

¹¹⁸ H. Kühnel, *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung*, Stuttgart 1992, s. v. Fingerring.

¹¹⁹ Исто; Б. Радојковић, н. д., 121.

¹²⁰ Spisi IV, br. 1045, 8. X 1298.

¹²¹ Div. canc. 5, fol. 74', 11. X 1313; 9. fol. 16', 21. XII 1328; 12, fol. 26, 15. I 1335; Div. not. 6, fol. 115; Test. 5, fol. 46', 30. I 1348; Liber de male

прстења са "смеђим каменом", "con sebre", са стаклом, каменом св. Катарине.¹²³

Одећа

У већ помињаној уредби о миразу из 1235. наведени су и делови одеће који су припадали миразу, а које је могла млада да поседује "попут племенитих госпођа, према обичају града Дубровника, који је као такав обичај". Побројани су сви прописани одевни делови, врсте тканина од којих су смели да буду начињени, као и врсте крзна, уз то је додата и робиња. Та ставка уредбе завршава се одлуком "да се овај обичај нипошто не сме проширити, али се може смањити, ко хоће".¹²⁴ Другим речима, могло се дати мањи број, већ према нахођењу и материјалним могућностима, али се није смело дати више од дозвољеног. Наведени термини одеће указују да је реч о горњим одевним предметима.

Прописана одећа састојала се од три текстилна и два крзнена одевна предмета. Од текстила су били *clamis*, *diloys* и *zurra*, а од крзна *pellis* и *pellicea*. *Clamis*, од грчке речи *chlamys*, *chlamide*,¹²⁵ у дубровачким споменицима из прве половине XIV века *clamida*,¹²⁶ био је у античкој Грчкој првобитно војнички огртач правоугаоног облика, који се причвршћивао на десном рамену фибулом, остављајући слободну десну руку, постао је краљевски огртач од финије тканине са брижљиво одабраном бојом и украсима. Хламида је била и огртач византијских царева и царица, обично од златотканог пурпура са таблионом, док су вазали носили белу хламиду.¹²⁷ Из византијског дворског церемонијала хламиду су преузели у своју костимну слику меровиншки и каролиншки краљеви и аристократија,¹²⁸ да би она у XIV веку у земљама западног Медитерана постала горња одећа мушкараца, огртач за пут угледних особа, а у Дубровнику и пучана.¹²⁹

Изнете чињенице указивале би да је кламис дубровачких невести, властелинки до 1235, а од тада и пучанки, представљао грчко-византијско културно добро, вероватно инфилтрирано посредством византијске власти у Дубровнику до 1205, са истом ознаком церемонијалног руха. Дубровачке невестинске хламиде морале су да буду од две врсте тканина, од скрлета (*scarlato*) и саје (*saia*). Скрлет, у српским споменицима и као гримиз,¹³⁰ је био вунена тканина обојена скрлетом, бојом која

¹²² В. Cecchetti, н. д., 103.

¹²³ Test. 5, fol. 103, 1348, 16', 16. II 1348; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 178.

¹²⁴ Statut, LXIV.

¹²⁵ F. Boucher, *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*, Paris 1965, s. v. Chlamyde; Н. Kühnel, н. д., s. v. Chlamys; R. Panozzo, *Biancheria e indumenti in manoscritto membranacco del sec. XIV*, Vicenza s. a., 10: термин *clamis* ретко се јавља у класичном латинском, а доста је био употребљаван у средњовековном латинитету.

¹²⁶ Test. 3, fol. 18', 14. IX 1325; 6, fol. 8, 10. VI 1366.

¹²⁷ F. Boucher, н. д., 110, 150; Н. Kühnel, н. д., s. v. Chlamys.

¹²⁸ F. Boucher, н. д., 159, 170.

¹²⁹ R. Panozzo, н. д., 10; нап. 125.

¹³⁰ Д. Стојановић, *Тканине*, у: *Историја примењене уметности код Срба I*, Београд 1977, 288.

се добијала од кошевиле, штитасте ваши (soccus costi), тамноцрвеног, с преливом љубичастог колорита. Боја је дала име тканини, нпр. у Венецији је 1302. било ranni scarletto. Оне су се у овом граду поклањале угледним личностима, а доносиле су се са Леванта, затим из Корона, Модона и Кандије.¹³¹ Саја је била танка вунена тканина различитог квалитета, која се ткала у фламанским вунарским центрима, у Брижу, Ипру, Турне (saya de tonero) и у француском граду Арасу.¹³² Обе те тканине увозиле су се у Дубровник¹³³ и припадале су категорији скупоцених текстилија.

Међу текстилном одећом алтернативно су наведене diploys или zurra, такође са избором две врсте тканина, ченде (zendato) и аксамита (examito). Термин диплоис је грчког порекла и у античкој Грчкој је означавао двоструки огртач, идентичан са chlaina, топлим вуненим зимским огртачем који се двоструко обавијао и придржавао иглом. Под тим именом био је познати и у Византији, а варијантни облик chlanis односио се на такав женски огртач од финије тканине.¹³⁴ Недостатак одговарајућих извора не дозвољава да се одреди како је изгледао диплоис дубровачких властелинки до 1235, а невеста свих друштвених категорија од 1235. до непознатог времена. Прописано је да буде од ченде, мање или више fine свилене тканине, врсте тафта, чија је прадомовина била Кина, затим је ткана у Персији, Тиру, Кандији, Фамагусту, а њена израда се одомаћила и у Италији (Кантарицаро у Калабрији, Лука, Венеција, Болоња).¹³⁵ Диплоис се више не наводи у дубровачким документима последњих деценија XIII века, те је очигледно да је његов помен у уредби из 1235. био тада већ реликт грчко-византијске културе одевања, који је у ранијим временима био саставни део невестинске гардеробе дубровачких властелинки. Да је диплоис био у процесу губљења сведочи дозвољена могућност његове замене цупом.

Цупа - zurra, giubba у Венецији, термин арапског порекла,¹³⁶ била је врста нешто дужег припијеног прслука са рукавима, постављеног памуком, а који је покривао попрсје, тако да је штитио тело од хладноће.¹³⁷ Израђивала се од аксамита (итал. sciamito у значењу 6 нити), раскошне дебље и теже свилене тканине, пореклом с острва Андроса у Грчкој. Одатле је његова производња пренета у Сирију, Египат, Кипар, па је Никозија постала нека врста ткачког центра за аксамит. Ткала се у Калабрији, на Сицилији, одакле су ткачи прешли у Луку, као и у другим свиларским центрима. У Венецији је још пре 1265. постојала корпораци-

¹³¹ В. Cecchetti, н. д., 36, 37.

¹³² Исто, 13, 14; R. Levi Pisetzky, н. д., 229; Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1987, 28.

¹³³ Statut, Lib. VII, cap. XXXVIII.

¹³⁴ Н. Kühnel, н. д., s. v. Chlaina, Chlanis.

¹³⁵ W. Heyd, *Histoire de commerce du Levant au Moyen Age*, Leipzig 1923, 701; F. Podreider, *Storia dei tessuti d'arte in Italia (sec. XII-XVIII)*, Bergamo s. a., 14; В. Cecchetti, н. д., 53.

¹³⁶ F. Boucher, н. д., s. v. Jupe.

¹³⁷ G. Bistrot, н. д., 346; C. Merkel, *Come vestivano gli uomini del "Decameron"*, Roma 1898, 17; Spisi IV, br. 494, 4. IX 1284; Lexicon latinitatis medii-aevi Jugoslaviae I, Zagreb 1973, s. v. cuba: Преведено као женска туника, шуба; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 174; Јупра као сукња; cuba као капа.

ја "Samitariorum". Аксамит се убраја у најскупоценије тканине средњег века, често се наводи у изворима Србије, Босне, Француске, Немачке.¹³⁸ Заједно са скрлетом представљао је врхунац елеганције, и обе су указивале да су њихове власнице припадале вишој друштвеној класи.¹³⁹

Последња два одевна предмета ношена у мираз била су од крзна. Једно је било pelle, буквално: кожа, крзно, а чије значење је пренето на одевни предмет од крзна, како показују примери из Венеције с почетка XIV века.¹⁴⁰ Та одећа била је у Дубровнику 1235. од крзна куне, тачније: крзно је могло да служи као постава или да има украсну функцију на њеној спољној страни. Таква врста горње одеће јавила се као нова мода у западној Европи у XII веку и ношена је до XV века.¹⁴¹ Други наведени крзнени одевни предмет био је од зечје коже, pellicea de leporinis. У Италији је pellicia била постава горње одеће француског кроја, одакле је преузето и име pellicon. Досезала је до половине ногу, облачила се као кошуља, са стране отворена са широким и кратким рукавима, понекад и са украсним детаљима.¹⁴²

Нова листа одеће која је припадала младином миразу налази се у Статуу града из 1272. Она садржи неколико промена у односу на уредбу из 1235, што се морало догађати у следу протеклих година. Дубровник је од 1237. поново имао Венецијанца за кнеза, па иако је било повремених размимоилажења и краћих спорова између Венеције и Дубровника,¹⁴³ стални сваковрсно контакти са Венецијом одразили су се и у овој уредби. Она се односила само на кћерке властеле, искључујући остале друштвене категорије, што сведочи о поновном постојању строге сталешке диференцијације унутар дубровачког друштва. Новина је била да се уместо појединачних делова одеће могао дати новац са тачно одређеним сумама за сваки поједини комад. Сем тога, било је дозвољено да се уговором може дати већа или мања сума новца, највероватније због излажења у сусрет врло богатим и мање имућним. Одећа пучанских невести није поменута, па су према томе у мираз могле да урачунавају одећу какву су имали. Посебну пажњу заслужују нови термини који су наведени у листи уместо старих. Антички вертикални плашт кламис није се више убрајао у невестинско рухо. Њега је заменио огртач mantellus. Такође се више не помиње диплоис, остала је цупа, а пелицеа је постала pellicione. Сви ти горњи одевни предмети допуњени су формулацијом "опскрбљен" и "постављен".¹⁴⁴ Све то недвосмислено упућује на промене које су се десиле и у садржају културе одевања у протекла скоро пола века.

Мантелус је био најгорњи огртач оба пола и свих друштвених категорија, веома омиљен у средњем веку, те се користио у разним при-

¹³⁸ W. Heyd, н. д., 699; F. Podreider, н. д., 14, 30, 31, 34; G. Bistrot, н. д., 338-342; Д. Стојановић, н. д., 288.

¹³⁹ R. Levi Pisetzky, н. д., 272.

¹⁴⁰ B. Cecchetti, н. д., 81.

¹⁴¹ F. Boucher, н. д., 170, 180, 182.

¹⁴² C. Merkel, н. д., 56.

¹⁴³ V. Foretić, н. д., 64-68.

¹⁴⁴ Statut, Lib. IV, cap. III.

ликама. Свакодневни су били од јефтинијих, а свечани од скупљих тканина.¹⁴⁵ У Италији су били кружног кроја, широки, без рукава и досезали испод врата копчом, брошем, који су могли да буду раскошне јувелирске израде.¹⁴⁶ То спајање у средини било је нова мода XIII века.¹⁴⁷ Према млетачким изворима могли су да буду постављени, постава је била од тканина или крзна,¹⁴⁸ како је то забележено и у дубровачким изворима од друге деценије XIV века.¹⁴⁹

У Статуту Дубровника наведени су мантили од скрлета и саје, исто као у уредби из 1235. за кламисе, с тим што је означено да саја мора да буде зелена. И овога пута је старија пракса преточена у закон: Лена, кћерка Ивануша де Клепо, удала се 1271. и имала је у миразу таква два огртача.¹⁵⁰ За оба огртача наведене су новчане вредности, огртач од скрлета је процењен на 12, а од саје на 8 перпера. Цена је свакако зависила од квалитета употребљене тканине, а боје су имале своје симболично значење. Пурпур, одомаћен у средњем веку у земљама Медитерана, а у средњој Европи од XVI века, био је знак радости, богатства, али и отмености горњег друштвеног слоја, што је преузето од Римљана, док је зелена боја била знак младих и брака.¹⁵¹ Скрлетни огртач имале су, како је прописано, кћерке властеле, али од краја XIII и у првој половини XIV века и пучанке.¹⁵² Иначе за кћерке пучана било је уобичајено да поседују само један огртач, и то од зелене саје.¹⁵³ Огртач кћерке сиромашних, ако га је уопште имала, био је од јефтинијих и обичнијих тканина, као што је био (г)вачето, тања вунена текстилија,¹⁵⁴ коју су понекад властелинке завештавале сиромашним женама,¹⁵⁵ затим од вунених тканина, које су у изворима означаване бојом, мрке, црне,¹⁵⁶ пракса позната и из Венеције.¹⁵⁷

Према одредби у Статуту цупа од ченде је и даље остала као саставни део мираза властелинки и процењена је на 8 перпера. Њу су израђивали посебни кројачи, *zupparii*, који су били знатно бројнији од других кројача, однос је био 56:12.¹⁵⁸ Сем тога, цупе су се извозиле из Дубро-

¹⁴⁵ R. Levi Pisetzky, н. д., 273; C. Merkel, н. д., 57.

¹⁴⁶ C. Merkel, н. д., 60; F. Boucher, н. д., s. v. Manteau; H. Kühnel, н. д., s. v. Mantel.

¹⁴⁷ R. Levi Pisetzky, н. д., Tab. 176.

¹⁴⁸ B. Cecchetti, н. д., 71.

¹⁴⁹ Div. canc. 5, fol. 19, 22. X 1312; 6, fol. 66, 30. VI 1313; 7, fol. 15, 1. VIII 1323; 10, fol. 38, 11. VI 1333.

¹⁵⁰ Spisi II, br. 801, 10. VIII 1282, нотарска исправа од фебруара 1271.

¹⁵¹ H. Kühnel, н. д., s. v. Brautkleidung, Kleiderfarbe.

¹⁵² Spisi II, br. 801; Div. canc. 5, fol. 19; 65, 30. VI 1313; 99, 9. I 1314; 6, fol. 74, 30. XII 1326; Test. 3, fol. 5', 20. XI 1324; 9, fol. 78', 29. VII 1329; 5, fol. 61', 1348; T. Smičiklas, н. д., XI, br. 346, 3. X 1348.

¹⁵³ Spisi I, br. 770; Spisi III, br. 21; Spisi IV, br. 1275; 21, 343; Div. canc. 6, fol. 51; 7, fol. 1 5'; 8, fol. 22'; 9, fol. 141; 10, fol. 33'; 114, fol. 41.

¹⁵⁴ Statut, Lib. VII, cap. XXXVIII.

¹⁵⁵ Div. canc. 8, fol. 22', 2. XI 1325.

¹⁵⁶ Spisi IV, br. 1355, 2. X 1297; Div. canc. 5, fol. 40, 4. III 1313; 10, fol. 38, 11. VI 1333; 166, 4. VI 1334.

¹⁵⁷ B. Cecchetti, н. д., 52.

¹⁵⁸ J. Lučić, *Obriti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb 1979, 73-81.

вника на просторе од Вруље до реке Љеша и на острва Мљет, Корчулу, Вис, Хвар и Брач,¹⁵⁹ а за израђиваче цупа, као и за купце, постојао је посебан режим глоба и царина.¹⁶⁰ Из свега тога следи да је цупа требало да буде општеприхваћен одевни предмет; међутим, помени цупа у поседу жена су релативно оскудни, нарочито када су у питању мирази и опоручна завештавања поседоване цупе. Изгледа да су их више носили мушкарци. Ретки подаци у којима су донекле описане цупе обавештавају да су властелинке које су се удавале у последње две деценије XIII века имале цупе од црвеног или мрког аксамита,¹⁶¹ док су код пучанки биле од домаћег ланеног платна или од мрког "levero",¹⁶² јефтине вунене тканине, у Венеције *loverio*.¹⁶³ Ни из прве половине XIV века нема таквих бројних информација. Властелинке су и даље имале цупе од црвене ченде и аксамита, богате пучанке такође од ченде, једнобојног, црвеног и црвено-жутог синдона, црне свиле.¹⁶⁴

У Статуу је наведена и крзнена одећа, а према архивским вестима с краја XIII века јасније дефинисана. Уз крзно од куне, процењено на 12 перпера, додато је "опскрбљено" и "покривено", што јасно индицира да је реч о горњој одећи чија је постава било крзно. Том формулацијом је објашњен навод "покривач од зеленог и мрког" у уредби из 1235, а који се налази одмах иза "крзно од куне". У документима се "pelle" означава као *gerzone*, *ghrisone* и слично. Термин је вероватно корумпирани облик од средњонемачког *kirsen*, у значењу: одећа од крзна.¹⁶⁵ У најранијим млетачким изворима забележене су *crosine*, *crosne*, а од XII века *grosina*.¹⁶⁶ У последњим деценијама XIII века у Дубровнику су герсони били са крзном од кунића, куне и лисичине,¹⁶⁷ као и у првој половини XIV века.¹⁶⁸ Други крзнени огртач "*pellicione leroiginus*" у вредности од 3 перпера у документима је означаван као "кожух" са гласовним променама;¹⁶⁹ то је словенска реч.

Поред одеће наведене у Статуу у исправи о миразу с краја XIII века, као и у одговарајућим документима из прве половине XIV века, наведени су одевни предмети који су припадали миразном руху, а које не помиње ни једна уредба дубровачке владе. На првом месту то је горња одећа *gvarnascha* са варијантним облицима *gvarnacion* и *gvarnaçol*.

Гварнака је била посебан тип средњовековне горње одеће, ношена од оба пола и свих сталежа. Она је била комбинација капута и хљине, дуга, широка, спреда отворена, већином од струка наниже, поне-

¹⁵⁹ J. Lučić, *Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice, 1277*, Dubrovnik 1989, 15, 16/I, III.

¹⁶⁰ Исто, 16/V-VIII.

¹⁶¹ Spisi I, br. 375, 11. XI 1280; 581, 18. VII 1281.

¹⁶² Isto, br. 420, 12. I 1281; Spisi IV, br. 1355, 3. IX 1297.

¹⁶³ B. Cecchetti, н. д., 14.

¹⁶⁴ Div. canc. 5, fol. 100; 6, fol. 105; 9, fol. 78; 11, fol. 77; 13, fol. 49; Test. 3, fol. 5; 5, fol. 35, 104.

¹⁶⁵ H. Kühnel, н. д., s. v. Kürsen.

¹⁶⁶ B. Cecchetti, н. д., 68, 69.

¹⁶⁷ Spisi I, br. 424, 19. I 1281; 722a, 9. I 1282; Spisi IV, br. 1398, 2. VII 1297.

¹⁶⁸ Div. canc. 7, fol. 33, 17. X 1323; Test. 5, fol. 40, 18. II 1348.

¹⁶⁹ Spisi I, br. 697, 1. XII 1281; 722a; Spisi IV, br. 1357, 10. VIII 1297.

кад и са стране, без крагне са широким viseћим рукавима, а било их је и без са великим изрезом испод пазуха. Могла је да буде постављена крзном или тканином и да има појас. Појавила се почетком XIII века, у једном попису мираза из Ђенове, из 1214, наведена је једна гварнака од камбелота, једна са јагњећим крзном, а једна са крзном од кунића.¹⁷⁰ У Дубровнику у последње две деценије XIII века гварнака се најчешће налазила у миразима пучанки, ретко властелинки, и то тек при крају тог столећа, чешће у првој половини XIV века,¹⁷¹ када се напуштао мантило. Израђивала се од разних врста вунених тканина, од (г)вачета, терлиса тканог у Фиренци, па се помиње и као "florentino", затим од зелених и плавих тканина (ranno), од мостарело, производа француског ткачког центра у Монтреју,¹⁷² од "gamelina", тачније *camelina*, из ткачких радионица у Француској и Фландрији, знатно коришћеног на Блиском истоку,¹⁷³ од *augicelle*, врло скупе тканине проткане златним нитима, на коју се у Венецији 1265. плаћала царина од 40 солди, док је за најскупљи скрлет износила 50 солди.¹⁷⁴ У Дубровнику је било гварнака и без рукава.¹⁷⁵ У првој половини XIV века проширен је списак вунених тканина од којих су израђиване гварнаке. То су били стамето, познат у Венецији као *tutalana*, ткан у Монци, Милану, Верони, затим *mischio*, *medietate*, *schacato*, полувунене тканине, као и од раше и домаћег *sochna* (сукно?).¹⁷⁶ Један од изузетака представља помен једне женске гварнаке од "čeleno blavo", у поседу властеле,¹⁷⁷ тј. од средње категорије свилене тканине *zalone*.¹⁷⁸ Уз зелену боју која је преовладала, било је гварнака од плавих, мрких, црвених, белих, љубичастих текстилија. У овом периоду јављају се и постављене гварнаке, нпр. зеленим ланеним платном.¹⁷⁹

Варијанта гварнаке били су *gvapnacioni*, који су имали шире рукаве и обично су били постављени крзном.¹⁸⁰ Први помен из Дубровника је из 1279: властелинка Лена удова Климе Паборића (*Clemens de Paborra*) поседовала је гварначон постављен лисичјим крзном, који је био својина њене свекрве.¹⁸¹ Међутим, расположиви подаци с краја XIII и из прве половине XIV века указују да су постављени гварначони били у поседу мушкараца. Женски гварначони су били од истих тканина као и гварнака, зелени, плави, мрки и ружичасти,¹⁸² затим од стамета,¹⁸³ а највише од

¹⁷⁰ C. Merkel, н. д., 49, 51; B. Cecchetti, н. д., 82; R. Levi Pisetzky, н. д., 273, 275.

¹⁷¹ Spisi IV, br. 1291; 1290, 1400, 1381; Test. 3, fol. 17; 5, 16', 17', 21, 66, 171; Div. canc. 8, fol. 10; 10, fol. 79a; 13, fol. 95; Test. 5, fol. 55, 130, 56'.

¹⁷² Г. Чremoшник, *Канцеларијски и ношарски сѝиси*, бр. 154; Spisi I, br. 420; Spisi II, br. 1065, 1340; Spisi III, br. 20, 1099; Spisi IV, br. 139, 1402, 1416, 1428; Д. Динић-Кнежевић, *Тканине*, 31.

¹⁷³ W. Heyd, н. д., 704.

¹⁷⁴ Spisi II, br. 1306, 11. VIII 1282; B. Cecchetti, н. д., 13.

¹⁷⁵ Spisi II, br. 1325, 19. II 1282.

¹⁷⁶ Test. 3, fol. 66, 24. XI 1340; 5, fol. 56', 20. III 1348; Div. canc. 11, fol. 38, 17. VIII 1335; 16, fol. 39', 7. II 1349; B. Cecchetti, н. д., 11.

¹⁷⁷ Div. canc. 10, fol. 79a, 4. IX 133.

¹⁷⁸ B. Cecchetti, н. д., 11, 54.

¹⁷⁹ Div. canc. 12, fol. 44, 15. II 1335; 13, fol. 95, 7. VI 1342.

¹⁸⁰ R. Levi Pisetzky, н. д., 273.

¹⁸¹ Spisi I, br. 74, 19. IV 1279.

drappo, плавог, зеленог, без ознаке боје.¹⁸⁴ И овога пута изузетак је био гварначон од раскошног аксамита у поседу једне властелинке, који је припадао њеној мајци.¹⁸⁵ У неутврђеном времену прве половине XIV века постојали су и гварначони кружног кроја као и са шлепом, "репом". Шлепови на одећи били су познати у Италији од друге половине XIII века. Кардинал Латино Малебранка наложио је женама у Ломбардији, Тоскани и Ромањи да њихови репови не смеју више да износе 1,5 лакат, већ само једну палму (пола лакта, око 25 cm), а свештеници нису смели да исповедају жене које нису послушале ту наредбу. Закони против луксуза, издавани у Болоњи 1288, у Венецији и Фабријану 1299, прописивали су новчане казне за прекршитељке.¹⁸⁶ Борба против шлепова настављена је и у XIV веку, с тим што је према закону против луксуза из Модене, 1327, њихова дужина могла да износи један лакат.¹⁸⁷ Дубровачка влада није још у релевантно време реаговала на тај модни детаљ у женском костиму.

Кружног кроја и са шлеповима биле су понекад и *gvamaçole*¹⁸⁸ - мања варијанта гварнаке. Први помен у дубровачким изворима је из 1297. и налази се у тестаменту жене једног обућара,¹⁸⁹ што значи да су биле познате и раније, али ширу употребу добиле су у првој половини XIV века, и највише података о њима налази се у тестаментима из кузне 1348. године. Биле су у поседу углавном жена занатлија,¹⁹⁰ имућнијих пучана,¹⁹¹ ређе властеле,¹⁹² а имао их је и мали свет. Израђиване су претежно од вунених тканина, *mesclo*, *раша*, *soçhena*, *соçана* (чоха?), а највише од драпо,¹⁹³ тканине која је могла да буде од свиле, вуне или лана, за разлику од *rapno* који је ткан од вуне, лана или конопље, а не од свиле.¹⁹⁴ Боје тканина биле су исте као и код гварнаке, плава, зелена, мрка. Неколике властелинке и богате пучанке имале су гварнахоле од раскошнијих вунених и свилених тканина, од скрлета, челона, камуке, која је била проткана златним нитима и у својој прапостојбини Кини, као и у Персији, у арапским земљама, на Кипру, у Византији, била је одређена за церемонијална руха.¹⁹⁵ Иако усамљен, један помен у тестаменту имућне пучанке из 1363. сведочи да је било гварнахола и са декоративним тракама, *cum frisi*, а коју је тестаторка завештала најсиромашнијој жени

¹⁸² Div. canc. 8, fol. 91'; 10, fol. 156, 166; 11, fol. 198'; 14, fol. 16', 46'; Div. not. 4, fol. 75; 6, fol. 43, 78; Test. 5, fol. 8', 9'.

¹⁸³ Div. canc. 7, fol. 38, 31. X 1325; Test. 3, fol. 66, 24. XI 1340; 5, fol. 55', 1348.

¹⁸⁴ Test. 3, fol. 25; 5, fol. 55; Div. canc. 9, fol. 67, 102, 152'; Div. not. 6, fol. 152.

¹⁸⁵ Div. canc. 7. fol. 39', 4. XI 1323.

¹⁸⁶ R. Levi Pisetzky, н. д., 259, 261.

¹⁸⁷ A. Fabretti, *Statuti e ordinamenti suntuarii intorno de vestire degli uomini e delle donne in Perugia dall'anno 1266 al 1536*, Memorie della Reale Accademia delle scienze de Torino, Serie seconde, T. XXXVIII, Torino 1888, 161.

¹⁸⁸ Test. 5, fol. 89, 102, 104, 106', 128, 130.

¹⁸⁹ Spisi IV, br. 1363, 4. VIII 1297.

¹⁹⁰ Test. 4, fol. 17'; 5, fol. 102', 112', 125'.

¹⁹¹ Test. 5, fol. 8, 35', 61, 106, 21.

¹⁹² Исто, fol. 9', 40', 55, 126.

¹⁹³ Исто, fol. 8, 9', 35', 41; 55, 109', 101, 112', 125, 125', 126', 128; Div. canc. 6, fol. 153, 171.

¹⁹⁴ Vocabolario degli accademici della Crusca, IV-2, Firenze 1882, s. v. drappo.

¹⁹⁵ Test. 5, fol. 35', 40', 125'; Div. canc. 6, fol. 153; W. Heyd, н. д., 697, 698.

за њену удају.¹⁹⁶ Иначе, општа пракса је била и код властеле и код пучана да су своје гварнаке, гварначоне, гварнаhole завештавале кћеркама, сестрама, мајкама, родбини, сиромашним племићким и пучанским девојкама када се буду удавале.

У дубровачким документима наводе се као одећа за венчање још три одевна предмета, који су се иначе носили испод горњих одевних руха. То су биле туника, гонела и сукница (*sucnića, soknića*). Туника је била код Римљана одећа састављена од два равно кројена, или ткањем тако одмерена, комада тканине, без рукава, а од III века после Христа и са рукавима. Била је обично од вунених текстилија, имала је појас којим се регулисала њена дужина, а носила су је оба пола горњих друштвених сталежа.¹⁹⁷ Током векова њен крој се није мењао, па је таква дочекала и време које се овде разматра. Венчана туника била је позната и у Венецији и наводи се у законима против луксуза из 1299, с тим што је била са шлепом.¹⁹⁸ Гонела је била у суштини синоним за тунику и јавља се у XI веку,¹⁹⁹ такође заступљена код оба пола, али и свих друштвених категорија. У Дубровнику су била позната оба термина, и таква одећа је врло много ношена. Вести о женским туникама из прве половине XIV века обавештавају да су биле од вунених тканина, раше, стамета, а од боја се наводе црвена и плава.²⁰⁰ Директан помен о њеној улози као невестинског руха налази се у тестаменту једне пучанке из 1326, у коме је она завештала кћерки њене сестре поред новца и плаву тунику од стамета за њену удају.²⁰¹ Помен гонеле у миразу је ранијег датума и потиче из 1284. Та гонела је била од тање вунене тканине мастарела.²⁰² У функцији венчане одеће наводи се у Венецији у закону против луксуза из 1334.²⁰³ Гонела поменуте у изворима биле су такође од вунених тканина у зеленој, плавој, мркој, ружичастој боји.²⁰⁴ При крају средине XIV века у изворима се наводе и гонела са сребрним дугметима,²⁰⁵ што је, у односу на расположива документа, представљало новину, иако су се дугмета на одећи у скромном броју користила у Италији у другој половини XIII века. У исто време једна Дубровкиња удата за Венецијанца имала је гонелу постављену крзном од суре веверице, што је такође било познато у Венецији у прошлом столећу.²⁰⁶ Трећи одевни предмет који је исто припадао невестином миразу била је сукница, сокница, дуга женска одећа без рукава, кројена у струк.²⁰⁷ Термин је словенски и прасловенски и за време крс-

¹⁹⁶ Test. 5, fol. 221', 15. VII 1363.

¹⁹⁷ H. Kühnel, н. д., s. v. Tunica.

¹⁹⁸ G. Bistort, н. д., 328.

¹⁹⁹ H. Kühnel, н. д., s. v. Gonna.

²⁰⁰ Div. canc. 11, fol. 40', 16. IX 1335; 41, 13. IX 1335; 12, fol. 2, 11. XI 1334.

²⁰¹ Test. 3, fol. 23, 17. III 1326.

²⁰² Spisi III, br. 21, 20. X 1284.

²⁰³ G. Bistrot, н. д., 347.

²⁰⁴ Div. canc. 5, fol. 40'; 6, fol. 95'; 12, fol. 332'; 14, fol. 15; Test. 5, fol. 8', 35'43', 168, 176, 176', 183', 185, 214, 219.

²⁰⁵ Div. canc. 14, fol. 129, 7. I 1345; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена*, 173.

²⁰⁶ Div. canc. 16, fol. 124, 2. X 1349; В. Cecchetti, н. д., 77.

²⁰⁷ V. Gay, *Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance II*, Paris 1928, s. v. soucanie.

таша продро је на запад преко северне Италије и Немачке у значењу одређеног дела одећа. Била је позната у истро-романском, старофранцуском, средњовековно немачком, а затим повратно у новогрчком и румунском.²⁰⁸ Имала је у Дубровнику знатну примену крајем XIII века, а као део мираза записана је 1281.²⁰⁹ Повремено се наводи и у документима из прве половине XIV века.

У саставни део невестинске одеће могли би да се уврсте и фацоли (*fazolus*) и цепеје (*zereya*) који се наводе у уредби о миразу из 1235. Приликом одређивања тежине злата, сребра или бисера написано је да у то нису урачунати фацоли и цепеје. Цепеја се поново јавља иза ставке о одећи и у преводу гласи: "Цепеје које су начињене остају и могу да их користе који их имају, али од сада унапред нека их којигод или којагод не чини или даје да се чине, или да однекуд донесе начињене цепеје које су позлаћене или које имају свилено платно".²¹⁰ У одељку Статута из 1272. о одећи невесте они се више не помињу.

Фацол, марамица, марама, били су у средњем веку уопште врло много употребљавани за вишеврсне намене, брисање лица, главе, носа, руку, као покриваче за главу, украсни застирачи итд. Међутим, у комплетно објављеним дубровачким документима из последње две деценије XIII века само се два пута наводе код жена, било их је незнатно више код мушкараца, и то у контексту који није повезан са миразом.²¹¹ Такође нису чести помени фацола у првој половини XIV века. Обично се наводи по један фацол,²¹² а тек при крају средине тог столећа по више примерака, међу којима их је било украшених са белом и црном свилом, као и посебном врстом веза попут птичјег перја (*plumatus*).²¹³ Расположиви подаци из Венеције из истог периода су исто малобројни.²¹⁴ Другим речима, тадашњи ниво цивилизације није одговарао потребама за фацолима са више намена, како је познато из XV века. С друге стране, недостатак информација о фацолима сведочи да су оне у својству дела мираза изгубиле ту своју култно-свечарску функцију.

Посебно је питање улога фацола у оквиру мираза. Поред дубровачког податка из 1235. фацол је пописан у миразима из Апулије, из Барија (1065, 1266), Терлице (1232, 1266) и Барлета (1244).²¹⁵ Наводи се и у једном миразу из Напуља из 1306, као и из Задра из 1318.²¹⁶ Један од путоказа у објашњењу те појаве могао би се наћи у представи цара Јустинијана и царице Теодоре са дворском свитом на мозаику из VI века у цркви Сан Витале у Равени. Дуже, пресавијене правоугаоне марамице од

²⁰⁸ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III*, Zagreb 1973, s. v. sukati.

²⁰⁹ Spisi I, br. 420, 12. I 1281.

²¹⁰ Statut LXIV.

²¹¹ Spisi III, br. 323, 22. IX 1285; Spisi IV, br. 1335, 10. VI 1287.

²¹² Div. canc. 5, fol. 9', 5. IX 1312, 40', 4. III 1313; 11, fol. 5', 2. I 1335, 49', 15. X 1335; Test. 3, fol. 1', 3. VIII 1324.

²¹³ Test. 4, fol. 13', 12. II 1347; 5, fol. 8', 13. III 1347, 17', 14. II 1348, 130, 17. I 1348.

²¹⁴ B. Cecchetti, н. д., 88.

²¹⁵ M. Gušić, *Sto je zapera dubrovačkih spomenika*, Anali historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku XV, Dubrovnik 1978, 46-50.

²¹⁶ R. Levi Pisetzky, н. д., 279; T. Smičiklas, н. д., VIII, 516, 18. XII 1318.

финије тканине са ресама на крајевима имају о појасу две дворјанке.²¹⁷ Тај рановизантијски манир дворског церемонијала, без сумње пореклом са Истока,²¹⁸ могао је да се задржи у периферним областима некадашњих византијских области, као и у зонама под њеним културним утицајима. Тај позајмљени детаљ из дворског костима нашао се и на одећи Богородице, "владарке неба", у њеним представама у манастирима на Атосу, у црквама у Кијеву (XI век), Чефалу на Сицилији (XII век), у Равени (XII век), Венецији (XIII), Св. Николи у Прилепу (XII-XIII) и Дечанима (1340).²¹⁹ У дубровачком случају фацол у невестинском миразу могао би се разумети као реликт византијских утицаја на некадашњу младину одећу племићкиња.

Друга је могућност тумачења фацола у миразу да су дубровачке невесте из редова патрицијата, а од 1235. за кратко и пучанске, држале марамицу, украшену на рубовима, у руци. Аналогија је могућа са представама, прво једне дворјанке на већ помињаном мозаику из Равена, а затим Богородице у Цариграду (887), Торчелу (XII век), Бојани у Бугарској (XIII век) на Распећу, делу познатог италијанског сликара Чимабуа у цркви св. Доминика у Арцу из око 1275, у сценама рођења Богородице у делима анонимног Maestro di San Martino из XIII века у Градском музеју у Пизи, сијенске школе из XIII века у Пинакотеци у Сијени.²²⁰ Познато је да су сликари знали да унесу неки детаљ из свакодневног живота у сакралне представе, па тако Богородица на слици Чимабуа марамицом у руци брише сузе. Међутим, не могу се искључити и за сада непознате поруке марамице у руци, на шта асоцира марамица у рукама османских султана из XV и XVI века, као и минијатуре Анђела из средине XVI века.²²¹

Том Блискоистично-византијском културном кругу припадала би и цепеја. М. Гушић у свом раду о дубровачкој цепеји наводи да је основа у персијској речи "зеб", украс, лепота, а у придевском значењу: пун дражи, лепоте, а што би се могло пренети и на предмет, у овом случају на изглед цепеје. Она је постојала, као фацол и у Апулији у пописима мираза из XI и XII века, а у гласовним варијантама као *zipra*, *zerra*.²²² Према тексту у уредби из 1235. цепеја се израђивала у Дубровнику, а доношена је и са стране, нпр. из Драча, како је наведено у једном документу; та иста цепеја продата је затим у Трани, у Апулији, 1280.²²³ Цепеја се наводи у пописима мираза властеле, ређе богатих пучана у последњим деценијама XIII века, да би је властела наслеђем задржала у поседу и у првим деценијама XIV века.²²⁴ Током прве половине тог столећа она је

²¹⁷ F. Boucher, н. д., 151; M. Gušić, н. д., 31, 32.

²¹⁸ The Anatolian Civilisation III, Istanbul 1983, D. 61: фрагмент керамичке посуде из средине XIII века.

²¹⁹ M. Gušić, н. д., 34, 35; R. Levi Pisetzky, н. д., tab. 148.

²²⁰ M. Gušić, н. д., 36; R. Levi Pisetzky, н. д., tab. 165, 166, 167; Г. Томовић, *Марамица као дејшаљ средњовековне ношње*, рукопис - захваљујем колегиници Томовић на љубазној дозволи увида у рукопис.

²²¹ The Anatolian Civilisation, E. 9, E. 65, E. 68, E. 190.

²²² M. Gušić, н. д., 30, 38, 46-50.

²²³ Исто, 50.

²²⁴ Spisi I, br. 581; Div. canc. 4, fol. 80'; 9, fol. 11; Test. 3, fol. 5', 16'; 5, fol. 113.

постајала и власништво пучана, купујући је од властеле, која их је подавала и залагала.²²⁵ Ретки су помени о изгледу тих цепеја, мада мора да су биле скупоцене израде чим је била забрањена њихова даља продукција. Помињу се од свиле, свиленог синдона, а једна је била са златним копчама, *cum demis de auro* (од грчке речи *demis* у том значењу), а и цене су биле релативно високе: 12 перпера и 4 гроша, 10 перпера.²²⁶

У пописима мираза с краја века јавља се као оглавље невесте друга врста покриваче под називом *ogatum*. Он је, иако већ дуже времена у употреби, још увек у трећој деценији XIV века понекад изједначаван са цепејом и код властеле и пучана.²²⁷ Крајем XIII века орарио се налазио претежно код пучана, ретко властеле, која га преузима као наследство и на почетку XIV века.²²⁸ Тај у суштини пучански реквизит жене су носиле у кући, на улици, а са њим су се и венчавале. Биле су уобичајених димензија и велике, једноставне, од свиле, на посебан начин везене (*plumate*), "*cum costis*"²²⁹. У првој половини XIV века поједине жене имале су по неколико орарија, они су обилато залагани, тестаментарно завештавани, постали су обичне покриваче као и друге врсте покривала за главу жене. Ретки су помени о изгледу орарија из тог времена, наводе се од свиле, златотканог свиленог табија (*de tebla*), свилених са златним рубовима,²³⁰ а понеки податак о суми за коју су залагани (10, 14, 5 перпера)²³¹ указивао би да је ипак реч о скупој покривачи.

Спроведене анализе саставних делова мираза Дубровкиња из 1235. и 1272, као и допунских архивских записа до половине XIV века, допуниле су по неколико досадашњих сазнања о животу свих друштвених категорија у времену које није било довољно осветљено, нарочито у домену неких видова тадашње културе града. На првом месту указано је поново да је пораст дозвољене суме новца у невестинском миразу пратио економски развој и да су се и у овом времену богати пучани, као и касније, угледали на патрицијат као пожељну групу, идеал за подражавање, као и да се они који су поседовали значајне финансијске могућности нису увек послушно односили према одредбама владе. Резултати рашчлањивања накита и одеће у склопу мираза поново су потврдили да је дубровачка култура била по пореклу и садржају културних добара комплексног садржаја. У том погледу је врло важна одредба из 1235, јер то је доба када се о култури Дубровника скоро ништа не зна. Сем тога, то је била, како је утврдио и Јуније Рестић у својој Хроници, "*una pragmatica*

²²⁵ Div. canc. 4, fol. 80'; Test. 3, fol. 16'.

²²⁶ Spisi III, br. 269, 2. III 1285; Div. canc. 7, fol. 38', 31. X 1323; Lamenta de foris 1, fol. 6' a tergo, 26. VII 1371.

²²⁷ Div. canc. 9, fol. 4', 29. XI 1328, 11, 21. XII 1328.

²²⁸ Spisi I, br. 581, 1108, 1240, 1342, 1381; Spisi III, br. 269, 393; Spisi IV, br. 1339, 1363, 1375, 1402, 1418, 312, 1045; Div. canc. 5, fol. 88'; Test. 3, fol. 12'.

²²⁹ Spisi I, br. 581, 1108; Spisi IV, br. 1354, 1402, 1418.

²³⁰ Div. canc. 6, fol. 112', 19. V 1321; Test. 5, fol. 36, 16. V 1348; 89, 21. IV 1348.

²³¹ Div. canc. 9, fol. 4', 29. XI 1328; 11, 21. XII 1328; 12, fol. 311', 22. II 1351; 13, fol. 4, 7. V 1341; 14, fol. 47, 16. 1343.

contra le pompe, la prima che trovo esser emanata a Ragusa".²³² Разматрања о овом раду изнела су на видело да је при томе врло важан фактор била врста политичке власти, господара Дубровника, од којих је зависио преовладајући модни тренд. Том фактору се придруживала и покретљивост Дубровчана у поморској трговини, мање у копненој која тада није имала онај значај и замах као у наредним деценијама XIV, а нарочито у XV веку. И, најзад, ту је и демографска и етничка структура града, која је такође учествовала у формирању те специфичне, већ у то време довољно да се назове дубровачке културе.

Генетска анализа невестинског руха, донекле и накита, упућује на закључак да су акултурацијски и енкултурацијски процеси који су се дешавали у заданом времену били различите градације, која се испољавала више у културној него сталешкој диференцијацији унутар дубровачког друштва. А то се, да поновим, огледало у нестајању раније усвојених грчко-византијских, појављивању словенских и преовлађивања италијанских културних добара.

Таксативна набрајања врсти невестинске одеће с општим освртом на племените метале и бисер који су коришћени при изради накита у уредби из 1235. и опширнија у Статуту су јединствен пример у односу на до сада објављене на српском или хрватском језику статуте градова на источној обали Јадрана. Изузев Статута Хвара и Ластова, који ми нису приступачни, у Корчуланском (1214), Сплитском (1312), Трогирском (1322), Будванском (из времена цара Душана) налазе се такође одредбе о миразу, али несистематизоване већ помешане с другим прописима,²³³ но у њима нема посебних одредби о одећи и накиту. Оне се једино поред Дубровачког налазе у Которском статуту (1301-1441), за који је већ утврђено, што се тиче брачног права, да је био по садржају и форми идентичан са истим таквим одредбама у Дубровачком статуту.²³⁴ У времену које се разматра у Котору још није био забрањен брак између разних друштвених група, као и у Дубровнику, а што потврђује и једна одредба из 1412. у којој се наводи да је многа властела склапала брак са пучанкама из Котора и других градова.²³⁵

У посебном одељку Которског статута из 1316. под насловом "De vestimentis sponsarum" детаљно је пописана одећа коју је властелинска невеста имала у миразу. Тај попис је опширнији од дубровачког, па и каснији је, и у њега су унети и они одевни предмети који су као венчани познати из дубровачких архивских записа. Попис је у преводу следећи: огртач (mantellus) од скрлета, обскрбљен и постављен чендом, огртач од

²³² Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine usque ad annum 1451) item Joannis Gundula (1451-1481), Monumenta spstantia historiam Slavorum meridionalium XXV, Zagreb 1893, 82, An. 1235.

²³³ A. Cvitanović, *Korčulanski statut*. Statut grada i otoka Korčule iz 1214, Zagreb 1987; A. Cvitanović, *Statut grada Splita 1312. godine*, Split 1985; M. Berket, A. Cvitanović, V. Gligo, *Statut grada Trogira*, Split 1988; Н. Вучковић, *Средњовековни сīаиуиј Будве*, Будва 1988.

²³⁴ I. Sindik, *Komunalno uređenje Kotora*, Beograd 1950, 128.

²³⁵ Исто, 129.

зелене саје на исти начин обскрбљен и постављен, гросонум (у Дубровачком статуту *pelle*) од куне и покривен аурићелом, цупа од ченде обскрбљена, туника и гварнака од ћелоне или од аурићела и робиња.²³⁶ Изостављен је пеличон од зечје коже, у Дубровнику кожух, али он је био познат јер се као *casosum* јавља у једном попису мираза начињеном 1333. према старијој нотарској исправи.²³⁷ У которским архивским документима за период од 1326. до 1337, који су објављени, скуп такве одеће означава се као *vestimenta more nobilium mulierum*. Садржај пописа мираза из релевантног периода указује на постојеће економске разлике унутар тадашњег которског друштва, повезаност са Баром, Улцињом и Дубровником, што би захтевало посебно разматрање.

Посебан одељак Статута посвећен је прстену: "*De annulo sponsae*". Он је знатно краћи него дубровачки и у ствари представља само његов завршни део. Ту се наводи да прстен који муж даје жени када је венчава или прстенује у власти је жене и она може с њима да чини по својој вољи имала или не наследнике.²³⁸

У поглављу о миразу Которског статута нема као у Дубровачком лимитиране висине новца који се смео давати у мираз, одређене тежине злата за накит, а нема помена ни о круни као правном сведочанству. Допунска сазнања могу се добити из поменутих објављених которских архивских записа, који, иако временски врло омеђени, дају драгоцене информације и о том сегменту културе Котора, који такође захтева посебну обраду.

У целини узето, увид у Которски статут и архивска документа потврђује утврђену блискост између Дубровника и Котора, а то се сада потврђује и у одећи и накиту. При томе је примат ипак припадао Дубровнику, у Котору се то јавља у скромнијим размерама, судећи бар по расположивим изворима. Та блискост између та два града, али и са јадранским градовима јужније од њих, пореклом становништва, брачним везама, трговачким, пословним, пријатељским - мада не увек - контактима, уз политичка догађања, допринела су у домену културе стварању релативно јединствене културне зоне Јужног Јадрана, која је поседовала и елементе познате из севернијих јадранских градова, али и посебности.

²³⁶ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616*, cap. 150.

²³⁷ А. Mayer, *Kotorski spomenici I*, Zagreb 1951, br. 1107, 10. IV 1333.

²³⁸ *Statuta et leges civitatis Cathari*, cap. CLI.

Djurđica PETROVIĆ

*REGULATIONS OF THE GOVERNMENT OF DUBROVNIK CONCERNING
MARRIAGE PRACTICES (FROM THE 13th TO THE MID-14th CENTURIES)*

The Summary

The basis of this article is two legal ordinances issued in Dubrovnik in the 13th century. The first, “Ordo de dotibus et nuptiis,” concerns dowery and marriage. It dates from 1235 and represents the first ban on luxury (in connection with marriage) in Dubrovnik, the third such regulation in Western Europe. The author focuses on those parts dedicated to a bride’s dowery in money, her wedding apparel, and jewelry. The second regulation, found in a Dubrovnik statute of 1272, also concerns the question of a bride’s dowery, wedding apparel, and wedding ring.

For a better understanding of these regulations, the author drew upon published documents in the Archive of Dubrovnik, dating from the time of their preservation, i.e., the last two decades of the 13th century. In investigating the preservation, alteration, and eventual disappearance of the above-mentioned articles of clothing and jewelry, the author used mostly unpublished documents, dating from the first half of the 14th century. The author considers all processes in the context of political events and social differentiation according to class and economic power, the origin of the population, and economic activity.

The author’s analysis points to several characteristics of the culture of Dubrovnik at the time:

the nature and extent of the dowery followed the economic development of society; the origins of the clothes and jewelry give testimony to their complex content – waning Greek-Byzantine influence, emerging Slavic influence, and a dominant Italian cultural heritage. A very similar culture could be found in neighboring Kotor as evidenced by comparable regulations from the Statute of Kotor concerning a bride’s dowery, clothing, and ring. At the same time, both of these closely related cultures had much in common with those of Budva, Bar, and Ulcinj, which together formed a unique Southern Adriatic cultural zone at this time.